

مقدمه: هدف از انجام این پژوهش بررسی رابطه فقر شهری با فرهنگ فقر در محله‌های فرودست شهری اراک با تأکید بر توانمندسازی اقتصادی و فرهنگی ساکنان این محله‌ها است. برای این منظور شاخصه‌های فقر شهری و فرهنگ فقر شناسایی و مورد سنجش و رابطه آنها به لحاظ همبستگی مورد بررسی قرار گرفت. **روش:** در این پژوهش از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. نمونه آماری طبق فرمول کوکران ۳۸۱ نفر برآورد شد که با روشهای نمونه‌گیری سهمیه‌ای، خوشه‌ای و تصادفی ساده از بین ۵۶۷۴۴ نفر از ساکنان ۳ محله فرودست شهری اراک انتخاب شدند. در این تحقیق ابتدا شاخصهای کالبدی و اقتصادی انتخاب شده و بر اساس رویکرد تحلیلی سلسه مراتبی (AHP) وزن‌دهی شده است. همچنین برای رتبه‌بندی محله‌های فرودست از نظر فقر شهری از ابزار تصمیم‌گیری چند معیاری TOPSIS استفاده شده است. **یافته‌ها:** بر اساس تکنیک TOPSIS، رتبه فقر شهری به دست آمده برای محله فوتیال برابر با ۰/۰۹۵۳۸، محله چشمه موشک برابر با ۰/۰۶۲۰۶ و برای محله باغ خلیج ۰/۰۶۰۳۱ است. نتایج همچنین نشان داد که اکثر بلوکهای این محله‌ها به لحاظ فقر شهری و فرهنگ فقر در وضعیت نامطلوبی قرار دارند. فقر شهری ساکنان در هرکدام از این سه محله، ارتباط مستقیمی با سطح فرهنگ فقر در میان آنها داشت. همچنین بین این دو متغیر همبستگی قوی وجود دارد به طوری که فقر شهری به تداوم فرهنگ فقر در این محلات منجر شده و فرهنگ فقر به تداوم فقر شهری کمک کرده است. به لحاظ فرهنگ فقر، ساکنان این سه محله سبک زندگی نسبتاً مشابهی دارند و این سبک زندگی به یک خرده‌فرهنگ در این محله‌ها تبدیل شده است. **بحث:** نتایج نشان داد که فقر شهری لزوماً با اقدامات کالبدی و عمرانی رفع شدنی نیست بلکه آنچه باعث تداوم فقر شهری در یک محله می‌شود فرهنگ حاکم بر زندگی ساکنان است؛ طوری که فرهنگ فقر به تداوم فقر شهری کمک می‌کند و مانع از نتیجه‌بخشی برنامه‌های عمرانی در فقرزدایی از محله‌های فرودست شهری می‌شود. لذا سیاستها و برنامه‌هایی که به منظور کاهش فقر شهری در این محله‌ها تدوین می‌شود باید ضمن کاهش فقر شهری در سطح کالبدی محله‌ها بر تغییر نگرشها و رویکردها تأکید داشته باشد. به عبارتی ضمن بهبود وضعیت فیزیکی و کالبدی محله‌ها باید نسبت به تغییر خرده‌فرهنگ فقر در میان ساکنان اقدام شود.

۱- عباس خسروانی

دکتر جامعه‌شناس، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران

۲- رضاعلی محسنی

دکتر جامعه‌شناس، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)
<mohseni.net14@gmail.com>

۳- حبیب صبوری خسروشاهی

دکتر جامعه‌شناس، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران شرق، تهران، ایران

واژه‌های کلیدی:

توانمندسازی، فرهنگ فقر، فقر شهری، محله‌های فرودست شهری
تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۱۱
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۲/۴

The Relationship between Urban Poverty and Poverty Culture in the Slum Areas of Arak

▶ **1- Abbas khosravani**
Ph.D in Sociology, Department Of social Sciences. Islamic Azad University Central Tehran Branch , Tehran, Iran.

▶ **2- Rwza ali Mohseni**
Ph.D . in Sociology ,Department Of social Sciences. Islamic Azad University ,central Tehran Branch, Tehran, Iran . (Corresponding Author), <mohseni.net14@gmail.com>

▶ **3- Habib Saboori khosroshahi**
Ph.D . in Sociology ,Department of Human Sciences, Islamic Azad university, east Tehran Branch ,Tehran, Iran.

Keywords:

urban poverty, urban suburbs, empowerment, culture of poverty

Received: 2018-8-2

Accepted: 2019-4-24

Abstract

Introduction: The purpose of this research is to investigate the relationship between urban poverty and poverty culture in urban suburbs of Arak – the capital of Markazi Province in central Iran, with emphasis on economic and cultural empowerment of residents of these neighborhoods.

Method: In this research, a survey method and questionnaires were used to collect data. The sample was estimated to be 381 people according to Cochran formula, and they were selected through random cluster sampling and simple random sampling from among 56744 inhabitants of 3 suburban areas of Arak.

Results: Based on the TOPSIS technique, the urban poverty rate for the neighborhood of Mahalleh Football was 0.09538; for the Cheshmeh Mooshak area was 0.06206 and for Bagh Khalaj neighborhood was 0.06031. The results also showed that most of the blocks in these neighborhoods are in a bad condition in terms of urban poverty and Poverty culture.

Discussion: The results showed that urban poverty does not necessarily happen due to physical and developmental actions; however, what causes the continuity of urban poverty in a neighborhood is the dominant culture of the inhabitants, so that poverty culture contributes to the continuity of urban poverty and prevents the outcome. Part of development programs is in poverty eradication from suburban areas. Therefore, policies and programs designed and developed to reduce urban poverty in these neighborhoods should reduce urban poverty at the physical level of neighborhoods by changing attitudes and approaches.

Expanded Abstract

Introduction: Urban neighborhoods are a symbol of urban poverty and its spread over time, mainly due to over-migrations, economic fluctuations, the rapid growth of urbanization, and the neglect of the housing and shelter needs of low-income groups. The World Commission for the Future of Cities in the 21st Century warned that, as urban superlife grows, urban poverty in southern countries will increase and a major part of urbanization growth will be based on informal economies and the expansion of informal settlements. According to Habitat, urban areas will be the world's largest population growth center in the next 30 years and with this increasing population, governments in developing countries face the challenge of a high rate of poverty. Poverty is a global issue worried by both developing and developed countries. In addition, international organizations are working to reduce it. Iran's constitution and binding legal documents, such as the Prosecutor's Office and the law, emphasize direct or indirect poverty reduction in Iran. Urban poverty is a multidimensional phenomenon, and the urban population is suffering because of many deprivations, including access to employment opportunities, lack of adequate housing and infrastructure, lack of social security, and lack of access to health and education and individual security. The research seeks to answer this question. Whether there is a significant difference between the urban poverty level and the culture of poverty in urban suburban areas? And if so, how is this difference? How much is the urban poverty situation in each of the suburban neighborhoods studied? On this basis, to measure urban poverty from 15 physical and economic indicators, and for its poverty culture, it has five dimensions. The basic one is divided and each one is examined separately. The components of family disruption, local affiliation, despair, economic distress, and ultimately social disorder that are measured by examples of having or not having a literacy or pursuing political news are considered as cultural signs of poverty. The purpose of this research is to investigate the relationship Urban poverty is associated with the culture of poverty in the sub-urban areas of Arak with an emphasis on the economic and cultural empowerment of the residents of these neighborhoods. To this end, indicators of urban poverty and poverty culture have been identified and measured and their relationship is correlated. On the basis of the theory of culture

of poverty, suburban neighborhoods, in addition to this Sometimes this pattern is very damaging and damaging, and it will not only damage people and society in the long run, it will also eliminate the hope of changing the situation.

Method: In this study, the survey method was used. The sample is 381 people according to the Cochran formula. Using a three-stage, simple, random and simple sampling method, about 56,774 residents of the 3 suburban suburbs of Arak was selected. In this research, the physical and economic indices are selected first and are based on the Analytical Hierarchy Process (AHP) approach. Also, a TOPSIS multi-criteria decision-making tool has been used to rank urban poverty in terms of urban poverty. According to the Asian Development Bank, poverty is the deprivation of assets and opportunities that each person deserves. In order to measure urban poverty in this study, 15 physical and economic indexes (population density, population density, residential density, residential density, population density in residential unit, household density in residential unit, unemployment rate, labor burden, economic participation, women's economic participation, Occupational factor, employment rate, overhead rate, dependency ratio, general activity level (9 economic indicators and 6 physical indicators) are considered.

Findings: The TOPSIS model for the football neighborhood is 0.09538 and for the missile fountains 0.06206 and for the Gahlagh neighborhood 0.06031. The results also indicate that most of the blocks in these neighborhoods are in poor condition in terms of urban poverty and poverty culture. The findings of this study showed that the urban poverty of residents of 3 suburban suburbs of Arak, namely, And Qala Golagh's Koi have a significant direct relation with the level of culture of poverty among them. According to this study, urban poverty and the level of poverty culture among residents of the lower neighborhoods of Arak city have been high. The results of regression analysis showed that the amount of multiple correlation coefficient Regression model and coefficient of determination of independent variable, significantly predict the dependent variable. The results of path analysis indicated that the change in the independent variable caused significant changes in the dependent variable.

Discussion: Urban poverty and the growth of the index of poverty culture are

one of the biggest issues in metropolises, which has been the bedrock of many social deviations. Metropolises are a new, complex and marvelous phenomenon that, based on the nature of their formation and development, are faced with great problems in the social, economic, managerial and spatial-physical aspects. In this research, in order to control and reduce the components of poverty, Economic and Poverty Culture in suburban neighborhoods, a solution to the empowerment of residents with a community-based approach in the economic, cultural and social dimensions is proposed. The empowerment of local communities and local development is a decentralized and participatory approach and is in some way a complement to the need to engage in the provision of property rights and economic development in the poorer neighborhoods, in addition to participating in the construction and improvement of the neighborhood. Neighborhood residents are critical in decision making and the planning process to identify the priorities of action and support in implementation.

Ethical considerations

Contributing Contributors

All the authors of the article have contributed effectively.

Financial resources

For publication of this article, direct financial support has not been received from any organization or institution.

Conflict of interest

This article does not contain content contradictions with other works published by authors, although in line with

The author's studies and his research interests have been set but there is no overlap with it Does not have works.

Following the ethics of research

In this article, all rights related to the ethics of research have been respected.

مقدمه

محله‌های فرودست شهری^۱ نمادی از فقر شهری و گسترش آن در طول زمان است که عمدتاً ناشی از مهاجرت‌های بی‌رویه، نوسانهای اقتصادی، رشد شتابان شهرنشینی و بی‌توجهی به نیاز مسکن و سرپناه اقشار کم‌درآمد است. کلان‌شهرها، پدیده‌ای جدید، پیچیده و شگفت‌انگیزی هستند که بر اساس ماهیت شکل‌گیری و گسترش خود، با مسائل بزرگی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، مدیریتی و فضایی - کالبدی دست‌به‌گریبان هستند. جمعیت زیاد، تراکم بالا، آلودگی و ازدحام، نابرابری اجتماعی - اقتصادی، بافت‌های شهری ناپایدار و مسئله‌دار، گسیختگی فضایی و تمرکز و تداوم فقر شهری، از مهم‌ترین مسائل و معضلات این گستره‌های بزرگ جمعیتی هستند.

محلات فرودست شهری یا آنچه در برخی موارد، از آن به‌عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی نیز نام برده شده، در معنای کلی برای توصیف طیف گسترده‌ای از سکونتگاه‌های اقشار کم‌درآمد و یا دارای شرایط زیست نامناسب انسانی به‌کار برده می‌شود. این شرایط نامناسب، نشان‌دهنده نمودهای متنوع فقرند. «این محلات، پرمخاطره، دارای استانداردهای پایین محیطی و مناطق بدون برنامه‌ریزی شهرها هستند» (سازمان ملل - هیئات،^۲ ۲۰۰۶).

به‌صورت کلی، محلات فرودست شهری نمود فیزیکی و عینی نیروهای متعددی هستند که با همدیگر همپوشانی هم دارند. از یک‌طرف آنها نمود فقر عمیق، چارچوب‌های قانونی غیرواقع‌بینانه، سیاست‌گذاری‌های غیرممکن، برنامه‌ریزی شهری نامناسب، ظرفیت‌های ضعیف و عوامل عمده‌تر اقتصاد کلان هستند؛ اما از طرف دیگر این محلات نمودی از بسترهای آماده و منعطفی هستند که مردم به‌شدت غیر برخوردار با توسل به این بسترها، خودشان را برای رویارویی با این چالش‌ها سازمان‌دهی می‌کنند (بانک جهانی،^۳ ۲۰۰۸).

1. urban slums
2. UN-HABITAT
3. World Bank

یکی از پیامدهای کلان‌شهرها و رشد کالبدی و جمعیتی شدید این شهرها طی دهه‌های اخیر، ظهور و بروز پدیده فقر شهری در مناطق فقیرنشین شهری بوده است. فقر شهری، بیش از یک سده است که موضوع مورد بحث جامعه‌شناسان، اقتصاددانان و سیاست‌مداران است. به علت تمرکز فزاینده و تأسّف بار فقر در شهرها، بحث بر سر علل، عواقب و نیز راه‌حلهای مبارزه با آن به‌ویژه در دهه‌های اخیر، بسیار مورد علاقه بوده است. (کورلی، ۲۰۰۵) فقر شهری، معضلی چندبعدی است که افراد را با محدودیتهای بسیاری از جمله دسترسی محدود به فرصتهای شغلی و درآمدی، عدم بهره‌مندی از مسکن و خدمات مناسب، محیط‌های ناسالم و خشن و عدم بهره‌مندی از خدمات تأمین اجتماعی و سازوکارهای حمایتی بهداشتی و آموزشی، مواجه می‌کند (دوکلوس و ارار، ۲۰۰۶).

جهان امروز به‌سرعت به سمت شهری شدن پیش رفته و می‌رود. گزارشهای رسمی نهادهای وابسته به سازمان ملل متحد نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۳ حدود نیمی از جمعیت جهان یعنی جمعیتی بالغ بر ۳ میلیارد نفر در مناطق شهری زندگی می‌کرده‌اند و با توجه به فرایند موجود، احتمال اینکه این جمعیت تا سال ۲۰۳۰ به ۳ تا ۵ میلیارد نفر برسد زیاد است. به عبارتی تا سال ۲۰۳۰ چیزی در حدود ۶۰ درصد کل جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی خواهند کرد. نکته مهم این است که اکثر این جمعیت در کلان‌شهرهایی ساکن خواهند شد که در کشورهای معروف به درحال توسعه قرار دارند. همچنین در این کلان‌شهرها، اکثر این جمعیت در مناطق فرودست شهری اسکان می‌یابند. به عبارتی پیش‌بینی می‌شود اگر مواجهه با جمعیت شهری در حال گسترش این کشورها، با برنامه‌ریزی دقیق و مناسبی همراه نباشد، تعداد ساکنین محلات مذکور تا سال ۲۰۳۰ به دو برابر افزایش پیدا کند (بانک جهانی، ۱۹۹۹).

1. Curley
2. Duclos and Araar

یکی از عوارض این پدیده گسترش، تولید و بازتولید فقر شهری است. «فقر شهری مجموعه‌ای از فقر انتقال‌یافته از جامعه روستایی (توسط مهاجران به شهر) و نیز فقر تولید و بازتولیدشده در جامعه شهری را در برمی‌گیرد». (دیویس، ۲۰۰۶).

بر اساس گزارش هیئتات، مناطق شهری در ۳۰ سال آینده مهم‌ترین کانون رشد جمعیت جهان خواهند بود و با این افزایش جمعیت، دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه با چالش نرخ رشد بالای فقر مواجه هستند. این دگرگونی با پدیده شهری شدن فقر همراه است؛ به طوری که زمانی فقر بیشتر در روستا نمایان بوده و امروزه به فقر شهری تبدیل گشته است. با این افزایش فقر و کمبود مسکن ناشی از آن، شاهد شکل‌گیری هر چه بیشتر سکونتگاه‌های غیررسمی هستیم به گونه‌ای که جمعیت جهانی این سکونتگاه‌ها تا سال ۲۰۲۰ در حدود ۸۸۹ میلیون تخمین زده شده است. (دیویانی، ۲۰۱۱)

فقر مقوله‌ای است جهانی که هم کشورهای در حال توسعه و هم کشورهای توسعه‌یافته نسبت به آن نگرانی دارند. علاوه بر این، سازمان‌های بین‌المللی برای کاهش آن تلاش می‌کنند. قانون اساسی ایران و سند‌های قانونی الزام‌آوری همچون سند چشم‌انداز و قانون برنامه به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر کاهش فقر در ایران تأکید دارند.

از این رو استنتاج می‌شود که شهری شدن فقر از بزرگ‌ترین چالش‌های توسعه جهانی است که در صورت تداوم روند نامطلوب کنونی، در طی سه دهه آتی شامل دو میلیارد نفر ساکنان نواحی فرودست شهری خواهد شد. (سازمان ملل-هیئتات، ۲۰۰۷)

فقر به مثابه یک پدیده نامطلوب اقتصادی اجتماعی، یکی از مهم‌ترین پیامدهای توزیع ناعادلانه و نابرابر درآمدهای ایجادشده در بین افراد جامعه است. وجود این پدیده در هر جامعه، نشان‌دهنده سازوکار غلط نظام توزیع درآمد و ثروت در درون ساختار اجتماعی -

1. Davis
2. Divyani

اقتصادی آن‌جامعه است که به‌نوبه خود، موجب ایجاد آثار ناخوشایندی در این ساختار می‌شود. تداوم این فرآیند تنش‌های اقتصادی-اجتماعی شدیدی را در پی دارد که ممکن است کل جامعه را تحت تأثیر قرار دهد.

ایران از جمله کشورهای در حال توسعه است که در دهه‌های گذشته با افزایش نرخ شهرنشینی و گسترش فقر شهری، نواحی فقیر شهری در آن افزایش یافته است؛ به‌طوری‌که در حال حاضر برنامه‌ریزی برای اسکان کم‌درآمدها و ساماندهی محله‌های فرودست شهری، به‌ویژه در کلان‌شهرها و مناطق پیرامون آنها، از مسائل مهم توسعه شهری در کشور است (صراف‌ی و همکاران، ۲۰۱۳).

شهر اراک به‌تبع گسترش شتابان شهرنشینی با پدیده شکل‌گیری محله‌های فرودست در بعضی از محله‌ها و مناطق پیرامونی خود مواجه شده است، به‌طوری‌که سطح زندگی در این مناطق از نظر کیفی، نسبت به سایر مناطق و محله‌های شهری اراک متفاوت است و در سطح بسیار پایینی قرار دارد. عواملی چون بیکاری، فقر، نداشتن مسکن استاندارد، قرار گرفتن در انزوای اجتماعی، عدم تعلق خاطر و وابستگی به ارزشها باعث بروز ناهنجاریهای اجتماعی و گسترش آسیب‌های شهری در این نقاط شهر شده است؛ بنابراین محله‌های فرودست در شهر اراک، علاوه بر اینکه سبب ناهمگونی در سیمای شهری شده‌اند، موجب برهم ریختن تعادل و توازن فرهنگی و گسترش بزهکاری، تعارض، فقر و ناهمگونی اجتماعی جمعیتی و نظایر اینها نیز گشته‌اند.

کلان‌شهر اراک مانند برخی از شهرهای کشور، در فرآیند توسعه صنعتی و گسترش شهرنشینی و مهاجرت فزاینده با پدیده شکل‌گیری محله‌های فرودست روبه‌رو شده است و بر اساس اعلام شهرداری اراک و سازمان راه و شهرسازی استان مرکزی در سال ۱۳۹۵ چندین نقطه فرودست در این شهر شکل گرفته است که می‌توان به محله‌های کوی ولیعصر (چشمه موشک)، کوی امام سجاد (باغ خلیج)، کوی امام علی (فوتبال) اشاره کرد.

رواج مشاغل کاذب و غیررسمی، فقر اقتصادی و نبود مهارت فنی در میان مهاجران، مشاغلی را رواج داده که در متن زیست شهری قابل مشاهده است مانند دست‌فروشی کالا، دلالی و دوره‌گردی. همچنین برخوردار نبودن از بهداشت و امکانات درمانی، تراکم جمعیت در کنار نبود امکان شهری باعث شده که از نظر بهداشتی محله‌های فرودست در وضعیت نامناسبی قرار گیرند. علاوه بر این معضلات بر اساس اظهارات مسئولان انتظامی و قضائی استان مرکزی باید از بروز ناهنجاریها و انحرافات اجتماعی در این مناطق یاد کرد که به یک مشخصه اصلی برای محله‌های فرودست تبدیل شده و باعث شده که اغلب مردم، ساکنان این محله‌ها را با انحرافات اجتماعی عجیب ببینند و بین این دو مقوله رابطه مستقیم و معناداری را تصور کنند!

این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که وضعیت فقر شهری در هر یک از محله‌های فرودست مورد مطالعه چگونه است؟ آیا تفاوت معناداری بین سطح فقر شهری با فرهنگ فقر در محله‌های فرودست شهری وجود دارد یا خیر؟ و اگر وجود دارد، این تفاوت چگونه است؟

پیشینه تجربی

احمد زنگانه و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله «گستره‌های فضایی فقر شهری اراک» به شناسایی و سطح‌بندی گستره‌های فقر شهری در شهر اراک پرداختند که هفت گستره اصلی در شهر شناسایی شد که به جز بخش مرکزی، عمدتاً در حاشیه شهر قرار دارند. نتایج سطح‌بندی گستره‌های شناسایی شده حکایت از آن داشت که به لحاظ برخورداری و شرایط مطلوب زیستی بخش مرکزی در رتبه اول، محور ۲۰ متری میقان و محله‌های رودکی و باغ خلیج در رتبه دوم، محله‌های داوران و کشتارگاه، محله فوتبال و کوی ولیعصر در رتبه سوم

۱. اظهارات سردار کیومرث عزیزی فرمانده ناجای استان مرکزی در میزگرد علمی، خبرگزاری ایرنا، ۹۶/۰۷/۱۶ و معاون اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم دادگستری کل استان مرکزی، خبرگزاری ایرنا، ۹۶/۰۶/۲۱

و سرانجام کوی قنات ناصری در رتبه چهارم قرار دارند.

ابراهیم‌زاده و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان راهبرد تعدیل فقر در محله‌های شهری با رویکرد اقتصاد مقاومتی در کلان‌شهر تهران، به این نتیجه رسیده‌اند که سازمان‌یابی فقرای شهری در شهر تهران از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰، از تمرکزگرایی آنها در بافت فرسوده درون شهر حکایت دارد. به عبارت دیگر، در شهر تهران بین استقرار فقرا با بافت فرسوده رابطه معنادار فضایی وجود دارد که ضرورت اتخاذ سیاستهای اقتصاد مقاومتی را در بافتهای فرسوده نمایان‌تر می‌کند.

در تحقیق دیگری که لوئیس (۱۹۵۳) قبل و بعد از انقلاب کوبا در محله‌های فقیرنشین کوبا انجام داد به این نتیجه رسید که اگرچه در آن محله‌ها فقر کاملاً از بین نرفته است، اما فرهنگ فقر در آنجا از بین رفته است و حرکتی که انقلاب در آنجا به وجود آورد موجب از میان رفتن فرهنگ فقر شد؛ زیرا احساس بدبختی، بی‌علاقگی و نومیدی که همگی از وجوه مشخصه فرهنگ فقر در محله‌های فقیرنشین شهرهاست در بین این مردم بسیار کم به چشم می‌خورد و مردم نسبت به رهبران خود اعتماد بسیاری داشتند و امیدوار بودند که در آینده زندگی بهتری داشته باشند. بعد از انقلاب، مردم مملکت را متعلق به خود می‌دانستند و به علت احساس تعلق بالایی که نسبت به کشور خود داشتند احساس قدرت و اهمیت می‌کردند (اشرف، ۱۹۷۶)؛ بنابراین، کاهش فرهنگ فقر بیش از فقرزدایی می‌تواند در کاهش انحراف اجتماعی مؤثر باشد.

مطالعات آکایو^۱ (۲۰۱۰) در آفریقای جنوبی حاکی از آن بود که برنامه‌ریزی اجتماع‌محور، توجه به صدای فقرای شهری و به‌نوعی سرمایه‌گذاری در خدمات و زیرساختهای اجتماعی محلات فقیرنشین را فراهم می‌آورد.

1. Akayo

نتایج مطالعات ساورا^۱ (۲۰۱۰) در هند نشان داد که توانمندسازی اجتماع محلی، سبب دسترسی به فرصتهای اشتغال، درآمد و مشارکت مؤثر در طرحهای شهری شده است. بایکال^۲ (۲۰۱۰) در مطالعات خود بر روی اجتماعات فقیرنشین اندونزی یادآور می‌شود که برنامه‌ریزی اجتماع‌محور در پروژه‌های آبرسانی، حفر فاضلاب، دسترسی به توزیع آب، مبارزه با بیماریهای بومی بسیار موفق بوده است.

نتایج گروه مطالعات برنامه‌ریزی و توسعه شهری در دانشگاه مینه‌سوتا در آمریکا (۲۰۰۵) نشان داد که برنامه‌ریزی اجتماع‌محور می‌تواند منجر به ارتقای پاسخگویی به صدای فقرا، برقراری پیوند و رابطه بین آنها با نهادهای اداره محلی و افزایش دسترسی فقرا به فرآیندهای اداره محلی شود. در واقع تداوم و استمرار رویکرد توسعه اجتماع‌محور در بهسازی سکونتگاههای غیررسمی به یک چارچوب نهادی که منجر به تقویت و بازساخت عملکردی نهاد مدیریت محلی منجر می‌شود، نیاز دارد (به نقل از کرایون^۳، ۲۰۱۰).

ژان^۴ و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی با اندازه‌گیری فقر درون‌شهری با استفاده از معیارهای بافت و پوشش زمین مشتق از داده‌های سنجش‌ازدور در شهر مدئین کلمبیا، به این نتیجه رسیده‌اند که فقر شهری بر دو اصل استوار است: نخست ویژگی فیزیکی هر سکونتگاه شهری بازتابی از نظام اجتماعی است، دوم افرادی که در نواحی فقیر شهری زندگی می‌کنند، از لحاظ وضع کالبدی مسکن و موقعیت اجتماعی و ویژگیهای جمعیتی شبیه به یکدیگرند. حجنال^۵ (۲۰۱۷) در پژوهشی، فقر تمرکز یافته در شهرهای آمریکا و کانادا را مقایسه کرده و به این نتیجه رسیده است که فقیر شهر تمرکز یافته در شهرهای کانادا بیشتر است. بر اساس این تحقیق فقرای شهری در شهرهای کانادا درون بافت شهری متمرکز شده‌اند اما در آمریکا فقرای شهری در حاشیه شهرها تمرکز یافته‌اند.

1. Saver
4. Juan,

2. Baykal
5. Hajnal

3. Crayon

پژوهشهای صورت گرفته معمولاً به صورت تک‌بعدی به مقوله فقر شهری نگاه کرده‌اند و رابطه آن را با سایر متغیرها مطالعه نکرده‌اند. زنگانه و همکاران (۲۰۱۵) به رتبه‌بندی محله‌های فقیر شهری پرداخته‌اند و تک‌بعدی به موضوع پرداخته‌اند. ابراهیم‌زاده و همکاران (۲۰۱۶) به بررسی فقر شهری در بافت فرسوده پرداخته‌اند و بین این دو رابطه برقرار کرده‌اند در حالی که بافت فرسوده لزوماً به معنای فقیر بودن ساکنان نیست و فرهنگ فقر نیز در آن مطالعه نشده است. لوئیس (۱۹۵۳) نشان داد که رفع فقر شهری لزوماً به رفع فرهنگ فقر نمی‌انجامد و تا حد زیادی تحت تأثیر تحولات اجتماعی و سیاسی است.

آکایو (۲۰۱۰)، ساور (۲۰۱۰) بایکال (۲۰۱۰) و کرایون (۲۰۱۰) نشان دادند که رفع فقر شهری و فرهنگ فقر در محله‌های فقیرنشین مستلزم اجرای برنامه‌ها و سیاستهای اجتماع‌محور است.

ژان و همکاران (۲۰۱۵) نشان دادند که محله‌هایی که دچار فقر شهری هستند با یکدیگر شباهتهایی به لحاظ کالبدی و فرهنگی-اجتماعی دارند.

با توجه به نقاط قوت و کاستیهای مطالعات پیشین، در این مقاله ضمن بررسی مقوله فقر شهری به بررسی رابطه آن با متغیر دیگری به نام فرهنگ فقر پرداخته شده است. همچنین در این مقاله محله‌های فرودست شهری به‌جای محله‌های فرسوده و حاشیه‌نشین مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و نشان داده شده که به لحاظ فقر شهری چه نسبتی با یکدیگر دارند و راهکارهای اجتماع‌محور می‌تواند به رفع مشکلات این محله‌های کمک کند.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری

فقر به صورتهای گوناگون تعریف شده است و مفهوم آن در طی زمان و بر اثر تحولات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تغییر یافته است. فقر را می‌توان از جهات گوناگون

تعریف و تقسیم‌بندی نمود. بوت و روانتری^۱ به فقر از منظر فقر مطلق و نسبی توجه نموده و میان این دو تمایز قائل می‌شوند. فقر مطلق به‌عنوان ناتوانی در کسب حداقل استاندارد زندگی و فقر نسبی به‌عنوان ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه فعلی، لازم یا مطلوب تشخیص داده می‌شود، تعریف شده است. در تعریف تانسن^۲ بر فقدان منابع برای کسب انواع رژیمهای غذایی، مشارکت در فعالیتهای و شرایط و امکانات معمول زندگی توجه شده است. سن^۳ فقر را به‌صورت محرومیت از قابلیت‌های اساسی در نظر گرفته و بر نسبی بودن مفهوم فقر در مکانها و زمانهای مختلف، تأکید می‌کند. از نظر بانک توسعه آسیا، فقر محرومیت از داراییها و فرصتهایی است که هر فرد مستحق آنها است.

فقر عموماً بر شرایطی دلالت دارد که افراد در تأمین نیازهای خود ناتوان‌اند. دو مفهوم فقر نسبی و فقر مطلق مدتهاست که برای تعیین میزان فقر به‌کاربرده می‌شوند. فقر مطلق یا حداقل معیشت به فقدان نیازمندیهای اساسی برای برپاداشتن یک زندگی سالم بازمی‌گردد و معمولاً با معیارهایی چون درآمد یا میزان کالری لازم سنجیده می‌شود؛ فقر نسبی به مفهوم ساده برای تعیین فقر در مقایسه با سطح متوسط و رایج در یک جامعه مشخص به کار گرفته شد و به سنجش فقر در رابطه با معیارها و استانداردهای رایج جامعه توجه داشت.

فقر شهری

فقر شهری پدیده چندبعدی است و شهرنشینان به علت بسیاری از محرومیتها، از جمله دسترسی نداشتن به فرصتهای اشتغال، نداشتن مسکن و زیرساختهای مناسب، نبود تأمین اجتماعی و در دسترس نبودن بهداشت و آموزش و امنیت فردی در رنج و مضیقه‌اند. فقر شهری تنها به ویژگیهای نامبرده محدود نیست و اشاره به اوضاع ناپایدار، به آسیب‌پذیری و

1. Booth and Rowntree
2. Townsend
3. Amartya Kumar Sen

ناتوانی در مقابل آسیبها نیز نظر دارد. بدیهی است اجرای سیاستهای کاهش فقر، بدون تعیین گستره و ابعاد آنها، موفقیت چندانی نخواهد داشت (بهاروگلو و کسیدس، ۲۰۰۲).

«فقر شهری پدیده‌ای چندبعدی است که افراد را با بسیاری از محدودیتهای زندگی روبه‌رو می‌کند، چالشهای پیش رو می‌تواند شامل:

۱- دسترسی محدود به فرصتهای شغلی و درآمدی؛

۲- بهره‌مند نبودن از مسکن و خدمات؛

۳- محیطهای ناسالم و خشن؛

۴- بی‌بهره بودن از خدمات تأمین اجتماعی و سازوکارهای حمایتی، بهداشتی و آموزشی

دانست». (داکلوس و اراار، ۲۰۰۶)

«محیطهای شهری از سیستمهای پیچیده و پدیده‌های پیچیده و روابط و تعاملهای متعدد بین اجزا متشکل‌اند. فقر نیز یکی از این پدیده‌های پیچیده است که به واسطه اثرهای سوئی که دارد در کانون توجه قرار گرفته است و به رویکردی چندبعدی نیاز دارد. گذشته از کشورهای درحال توسعه، در کشورهای توسعه‌یافته نیز فقر با تفاوتهای ویژه در طبقه‌بندی، گونه‌شناسی، ابعاد و اهمیت، اما با برخی ویژگیهای اساسی مشترک، به چشم می‌خورد؛ به طوری که بی‌خانمانی افراطی‌ترین مظهر فقر در مناطق شهری است». (پاراسویچ، ۲۰۱۲).

بر اساس نظریه فرهنگ فقر، ساکنان محله‌های فرودست شهری، ضمن آنکه با فقر مالی خانواده‌ها تعریف می‌شوند، به لحاظ فرهنگی و مدنی نیز ویژگیها و معضلاتی دارند که باعث عدم پذیرش آنان در جامعه بزرگ‌تر و تثبیت رفتارشان در فرهنگ غالب است. گاهی این الگو، بسیار آسیب‌زا و لطمه‌زننده است و نه تنها در درازمدت باعث آسیب به فرد و جامعه می‌شود بلکه امید به تغییر شرایط را از بین می‌برد.

1. Duclos and Araar

2. Paraschiv, M

فقر شهری پدیده چندبعدی است و شهرنشینان به علت بسیاری از محرومیتها، از جمله دسترسی نداشتن به فرصتهای اشتغال، نداشتن مسکن و زیرساختهای مناسب، نبود تأمین اجتماعی و در دسترس نبودن بهداشت و آموزش و امنیت فردی در رنج و مضیقه‌اند. برای سنجش فقر شهری از ۵ شاخص درآمدی، بهداشتی، آموزشی، امنیت در نحوه اقامت (مالکیت و سکونت) و امنیت شخصی، اقتدار و توانمندی و طرح ۱۵ سؤال استفاده شده است (بهارلو و کسیدس، ۲۰۰۲).

محله‌های فرودست شهری

بر اساس تعریف برنامه توسعه هزاره، اصطلاح محله‌های فرودست شهری بر طیف گسترده‌ای از سکونتگاههای گروه‌های کم‌درآمد با وضعیت نامناسب زندگی دلالت دارد. عام‌ترین تعریف این اصطلاح دلالت بر مناطق پرجمعیت شهری دارد که مشخصه آنها واحدهای مسکونی پایین‌تر از حد استاندارد و فاقد بهره‌مندی از خدمات کافی است. این تعریف بر ویژگیهایی از قبیل تراکم زیاد جمعیت، مسکن غیراستاندارد و نامتعارف (از حیث ساختار و برخورداری از خدمات) و درهم‌ریختگی کالبدی و فلاکت ناشی از فقر و نبود خدمات‌رسانی تأکید دارد. دو معیار نخست کالبدی و فضایی هستند درحالی‌که سومی جنبه اجتماعی - اقتصادی و رفتاری دارد. واحدهای مسکونی چنین محله‌ها و سکونتگاههایی از سرپناههای ساده و موقتی گرفته تا سازه‌های بادوام‌تر را شامل می‌شود و در آنها دسترسی به زیرساختها و خدمات پایه محدود یا باکیفیت بسیار نازل است. (جواهری پور، ۲۰۱۵)

اسکان غیررسمی جلوه‌ای از فقر شهری است که به‌طور عمده ناشی از بی‌توجهی به نیاز مسکن اقشار کم‌درآمد در گذار شهرنشینی شتابان به وجود آمده است. (وزارت مسکن و شهرسازی، ۲۰۰۴)

فرهنگ فقر

فرهنگ فقر واژه‌ای است که اسکار لوئیس^۱ در سال ۱۹۵۹ برای بیان نحوه زندگی افراد فقیر و فرودستان شهری وضع کرد. این نظریه زیرمجموعه نظریه‌های خرده‌فرهنگی قرار می‌گیرد. اسکار لوئیس در نظریه فرهنگ فقر، فرایند بازتولید فقر را به‌ویژه در محله‌های فرودست شهری و آلونک‌نشین شهری تبیین و تحلیل کرده است. لوئیس برای تبیین فرهنگ فقر از نوعی روش‌شناسی خاص مردم‌نگارانه از طریق تحلیل زندگی‌نامه‌های چندین نفر از اعضای خانواده‌های بزرگ بهره گرفته است. او برای طراحی نظریه خود از روش مشاهده مشارکتی استفاده کرده و چندین سال با «خانواده سانچز» در مکزیکوسیتی زندگی کرده است و از استدلال‌های نوآورانه‌ای بهره گرفته است.

از نظر اسکار لوئیس، فرهنگ فقر پدیده‌ای است که در شرایط اجتماعی ویژه‌ای رشد می‌کند. این فرهنگ بیان‌کننده مجموعه مشترکی از ارزشها، هنجارها و الگوی است که با فرهنگ عمومی جامعه متفاوت است. به نظر لوئیس، فقرا شیوه زندگی و خرده‌فرهنگ خاص خود را دارند. او فقر را دارای ساخت و مکانیسمی عقلایی با شیوه زندگی پابرجایی که از نسلی به نسل دیگری سپرده شده، معرفی می‌کند. فقر صرفاً جنبه سلبی نداشته و در واقع تنها به معنای محرومیت اقتصادی نیست؛ بلکه فقر شیوه‌ای از تفکر و مجموعه‌ای از هنجارهاست که خصلت سازگار کننده نیز دارد. همچنین طی سالهای متمادی نسل‌های مختلف این فرهنگ را به ارث برده و آن را بازتولید کرده‌اند.

به اعتقاد اسکار لوئیس فرهنگ فقر فرهنگ جدیدی است که در نتیجه برخی تحولات در نظام سرمایه‌داری و توسعه جوامع شهرنشین به وجود آمده است (فاضلی، ۲۰۰۶). فرهنگ فقر را می‌توان در محله‌های فقیرنشین شهری و روستایی بهتر مطالعه کرد. از نظر او به احتمال زیاد، نامزدان فرهنگ فقر افرادی از طبقات پایین اجتماعی‌اند که اجتماعشان در

1. Oscar Lewis

معرض دگرگونی سریع قرار گرفته است و در نتیجه تا حدی از اجتماع خود بیگانگی حاصل کرده‌اند (لوئیس، ۱۹۸۶).

به‌طور کلی، شاخصهای مهم فرهنگ فقر در نظریه اسکار لوئیس عبارت‌اند از: «عدم مشارکت فقرا در کار مؤسسه‌های عمومی به‌عنوان عضو مسلم جامعه؛ بهره‌ناچیز آنها از بانکها، بیمارستانها، فروشگاههای بزرگ، موزه‌ها و تالارهای هنری؛ بی‌اعتمادی به دولت و دارندگان جاه و مقام، بیزاری از پلیس، اخذ وام از رباخواران محلی با بهره سنگین، گرو گذاشتن اشیای شخصی، خرید اثاث و لباس کهنه، تقدیرگرایی، کوتاهی دوران کودکی، محروم بودن کودکان از حمایت‌های لازم، محرومیت افراد از مهر و محبت مادری، شروع روابط جنسی در سنین پایین، روابط آزاد و یا ازدواجهای قراردادی، ترک زن و فرزند، شکاف زیاد در بین اعضای خانواده، آزادی و استقلال فرزندان برای ترک خانه، منش ضعیف، پرخاشگری، عدم تمایل به پس‌انداز، کار زنان و جوانان، خانه‌های کوچک پرجمعیت، پایین بودن سطح سواد، پایین بودن درآمد و داشتن مزد اندک». (لوئیس، ۱۹۷۴).

بر اساس نظریه فرهنگ فقر، محله‌های فرودست شهری، علاوه بر اینکه با فقر مالی خانواده‌ها تعریف می‌شوند، به لحاظ فرهنگی و مدنی نیز ویژگیها و معضلاتی دارند که باعث عدم پذیرش آنان در جامعه بزرگ‌تر و تثبیت رفتارشان در فرهنگ غالب است. گاهی این الگو، بسیار آسیب‌زا و لطمه‌زننده است و نه تنها در درازمدت باعث آسیب به فرد و جامعه می‌شود بلکه امید به تغییر شرایط را از بین می‌برد. «فقر به ناتوانی تأمین مسکن و سرپناه در بازار رسمی و شکل‌گیری سکونتگاههای غیررسمی دامن می‌زند و وجود این سکونتگاهها به نحوی دلیلی بر وجود فقر است؛ اما از سوی دیگر فقر تنها به مناطق آلوده‌نشین محدود نمی‌شود و نیز ساکنان آلوده‌نکها همگی فقیر نیستند و حتی وضع بهتری از بسیاری از تهیدستان محله‌های قدیمی شهر دارند.» (پیران، ۱۹۹۷)؛ بنابراین شرایط زندگی در مناطق فقیر شهری به

صورتی است که سبب به وجود آمدن شرایط فرهنگی خاصی برای آنها می‌شود، به طوری که از یک سو فقر فرهنگی و مشکلات مالی و از سوی دیگر دیدن زندگی شهرنشینان که از امکانات امروزی بهره‌مندند، سبب ایجاد نارضایتی عمیق و گسترش محرومیت نسبی در میان این اقشار جامعه می‌شود.

وی، نزدیک به هفتاد ویژگی اجتماعی، اقتصادی و روانی را به شرح زیر برای این فرهنگ یا روش زندگی برمی‌شمرد؛ و مدعی وجود نوعی ارتباط تنگاتنگ و متقابل بین آن ویژگیها می‌شود:

ویژگیها	ویژگیهای روانی	ویژگیهای اقتصادی	ویژگیهای اجتماعی
شاخصها	احساس شدید محرومیت، بی‌ارزشی، بی‌اعتباری، احساس درماندگی، نیاز به اتکا به دیگران، اعتماد به نفس پایین و ساخت ضعیف «من». سرگردانی در شناخت جنسیت. ناتوانی در فرو خوردن خشم و دیگر احساسات آنی. ایجاد محدودیت برای خود و گوشه‌گیری. تمایل به ریسک کردن. خشونت، تقدیرگرایی، اولویت دادن به نیازهای جسمی، بی‌قیدی در تربیت فرزندان و آموزشهای رسمی، تربیت غیرکلامی کودکان، واژگان محدود و تحریک آمیز، بنده لحظه‌ها بودن و به تعویق نینداختن خوشیهای لحظه‌ای، بی‌تفاوتی به وضعیت آینده و کمبودها و نواقص محیطی و ...	دستمزد کم، نداشتن کار دائمی، نداشتن پس‌انداز و امثال آن، ذخیره غذایی کم، بیماریهای مزمن و طولانی، رشد کافی نداشتن استخوانها و ورود زود هنگام به بازار کار توسل به وامهای با بهره سنگین، گرو گذاشتن وسایل شخصی، خرید لباسها و وسایل کهنه و مانند آن. سطح تولید پایین، سطح سواد و سرمایه کم. مشارکت کم در سندیکاهای کاری نداشتن جایگاه در «نظام اقتصادی»	پیش‌داوری جامعه نسبت به آنها و کاهش زمینه مشارکت در مؤسسات عمومی، گروه‌های اجتماعی و احزاب. بدبینی به نهادهای طبقه حاکم و بی‌اعتمادی و نفرت از صاحبان و دست‌اندرکاران قدرت، در عین آگاهی از ارزشهای طبقه متوسط و حتی احساس تعلق بدان و همچنین نومییدی از کسب توفیق در نظام اجتماعی موجود. روحیه پرخاشگری. آلت دست نخبگان سیاسی قرار گرفتن در نوعی وضعیت بی‌هنجاری اجتماعی و آنومی.

(لوئیس، ۱۹۸۶).

در این تحقیق برای سنجش فرهنگ فقر آن را به پنج بعد اساسی تقسیم کرده و هرکدام به صورت مجزا بررسی شده‌اند. مؤلفه‌های نابسامانی خانوادگی، تعلق محلی، ناامیدی، نابسامانی اقتصادی و درنهایت نابسامانی اجتماعی که با مصادیقی چون داشتن یا نداشتن سواد یا پیگیری اخبار سیاسی سنجیده شده، از نشانه‌های فرهنگ فقر در نظر گرفته شده است. درنهایت، این فرضیه مطرح شده است که بین فقر شهری در محله‌های فرودست شهر اراک و فرهنگ فقر در این محله‌ها رابطه وجود دارد.

روش

به لحاظ هدف، تحقیق موجود یک مطالعه کاربردی، به لحاظ زمانی چون به یک برهه زمانی خاص مربوط است، مقطعی و از نظر گردآوری داده‌ها یک بررسی پیمایشی است. روش تحقیق کاربردی از نوع توصیفی، تحلیلی و تطبیقی است. در این تحقیق ابتدا داده‌های موردنیاز از طریق بلوکهای آماری سال ۱۳۹۰ که توسط شهرداری اراک تهیه شده است به دست آمده و سپس از طریق مدل TOPSIS به رتبه‌بندی فقر شهری در محلات مورد مطالعه پرداخته شده است. همچنین برای وزن‌دهی به شاخصهای مورد مطالعه از مدل تحلیلی سلسله مراتبی AHP استفاده گردیده است. با تشکیل ساختار سلسله مراتبی به مقایسه جفتی و محاسبه اوزان معیارها و زیرمعیارها پرداخته شد و سپس امتیازهای مربوط، از معیارها و زیرمعیارهای موجود در سلسله مراتبی به دست آمدند. در این تحقیق به منظور استفاده از روش AHP در حل مسئله ارزیابی، پنج مرحله اساسی به شرح ذیل دنبال شد:

مرحله اول: تشکیل سلسله مراتب،

مرحله دوم: تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها،

مرحله سوم، تعیین ضریب اهمیت گزینه‌ها،

مرحله چهارم: تعیین امتیاز نهایی (اولویت گزینه‌ها) و

مرحله پنجم: بررسی سازگاری در قضاوتها.

برای محاسبه ضریب اهمیت معیارها، میانگین هندسی هرکدام از پاسنخها محاسبه و سپس از طریق نرم‌افزار تصمیم‌گیری چندمعیاره اوزان هرکدام از استراتژیهای اصلی و فرعی به دست آمد و همه معیارها با توجه به هدف تحقیق تحلیل و اولویت هرکدام نیز به ترتیب مشخص گردید.

بر اساس مدل AHP بیشترین وزن برای بیکاری $0/13$ و کمترین وزن به تراکم نفر در واحد مسکونی $0/02$ اختصاص داده شده است. با توجه به مبانی نظری و تعریف عملیاتی شاخص فقر شهری برای سنجش فقر شهری در این تحقیق ۱۵ شاخص کالبدی و اقتصادی (بعد خانوار، تراکم جمعیت، تراکم واحد مسکونی، تراکم ناخالص مسکونی، تراکم نفر در واحد مسکونی، تراکم خانوار در واحد مسکونی، نرخ بیکاری، بار تکفل، مشارکت اقتصادی، مشارکت اقتصادی زنان، ضریب تکفل، میزان اشتغال، نرخ سرباری، نسبت وابستگی، میزان فعالیت عمومی) (۹ شاخص اقتصادی و ۶ شاخص کالبدی) در نظر گرفته شده است. البته بعد خانوار در هر دو شاخص کالبدی و اقتصادی کاربرد دارد.

در این پژوهش تلاش شد تا تأثیرات فقر شهری بر فرهنگ فقر از طریق انجام یک پیمایش مورد سنجش قرار گیرد و در این روش از تکنیک پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر با توجه به ماهیت موضوع، کلیه ساکنان ۳ محله فرودست شهر اراک است که تعدادشان بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ برابر با ۵۶ هزار و ۷۴۴ نفر گزارش شده است. روش نمونه‌گیری در این پژوهش ترکیبی از روشهای سهمیه‌ای، خوشه‌ای و تصادفی ساده بوده است. در ابتدا هر یک از مناطق بر اساس جمعیت دسته‌بندی شدند و سهم هر یک از مناطق از نمونه از طریق فرمول کوکران مشخص شد. سپس هر یک از مناطق بر اساس بلوک‌بندی شهری به چند بلوک تقسیم شدند و در نهایت متناسب با سهمیه و بلوک هر منطقه بر اساس روش تصادفی ساده نمونه‌ها انتخاب گردیدند.

طبق فرمول کوکران حجم نمونه برابر است با ۳۸۱ نفر که این محاسبه با سطح خطای ۵ درصد صورت گرفته است. برای تعیین اعتبار ابزار اندازه‌گیری پژوهش یعنی پرسشنامه محقق ساخته از اعتبار محتوی استفاده شده است. برای این کار، از دو روش کیفی و کمی استفاده شده است. در بررسی کیفی محتوا، پژوهشگر از متخصصان درخواست کرد تا پس از بررسی کیفی پرسشنامه، نظرات خود را ارائه دهند که بر اساس نظرات اساتید و متخصصان، موارد مورد نظر ایشان در پرسشنامه اعمال شد. برای بررسی اعتبار محتوایی به شکل کمی نیز، از ضریب نسبی روایی محتوا (CVR)، استفاده شد. برای تعیین CVR از متخصصان درخواست شد تا هر آیتم را بر اساس طیف سه‌قسمتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» بررسی نمایند. سپس پاسخها مطابق فرمول CVR محاسبه گردید و از آنجاکه مقدار محاسبه‌شده پرسشها از مقدار جدول بزرگ‌تر بود اعتبار محتوای آن نیز پذیرفته شد.

پایائی ابزار جمع‌آوری اطلاعات با توجه به ضریب آلفای کرونباخ که ۰/۸۰۵ بود پایایی قابل قبولی را نشان داده است. در این پژوهش برای توصیف نتایج از جداول فراوانی، درصدها و شاخصهای مرکزی و پراکندی استفاده شده است. همچنین برای تحلیل نتایج از ضرایب همبستگی به‌خصوص ضریب همبستگی کندال، تحلیل رگرسیون و تحلیل مسیر بهره گرفته شده است.

یافته‌ها

از جمع ۳۸۱ نفر پاسخگو، به لحاظ جنس بیشترین نسبت (۷۶ درصد) اختصاص به مردان داشته است. به لحاظ سن، ۷۶ درصد اختصاص به میان‌سالان و ۲۴ درصد اختصاص به افراد جوان داشت. به لحاظ وضعیت اشتغال، ۳۷/۷ درصد شاغل موقت و ۲۸/۸ درصد بیکار بودند. به لحاظ وضعیت تحصیلی، ۵۵/۹ درصد از تحصیلات دیپلم و فوق‌دیپلم و ۱۰/۳

درصد از تحصیلات فوق‌لیسانس و بالاتر برخوردار بودند. به لحاظ محل تولد، بیشترین نسبت (۳۹/۱ درصد) اختصاص به متولدین روستا و کمترین نسبت (۱۱/۱ درصد) اختصاص به متولدین خارج از استان داشته است. به لحاظ مدت‌زمان سکونت، بیشترین نسبت (۴۰/۱ درصد) اختصاص به وضعیت متوسط و کمترین نسبت (۱۵/۶ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی کم داشته است. به لحاظ وضعیت تأهل، ۷۶ درصد متأهل و ۲۴ درصد مجرد بودند. به لحاظ درآمد، بیشترین نسبت (۶۰/۷ درصد) مربوط به وضعیت درآمدی کم (بین ۱ میلیون ۵۰۰ هزار تومان تا ۲ میلیون ۵۰۰ هزار تومان) بوده است.

در جدول شماره ۱ اطلاعات مربوط به مساحت محله‌ها و تعداد خانوار و جمعیت ساکن در آنها ارائه شده است.

جدول (۱) اطلاعات آماری محله‌های فرودست شهر اراک

تعداد بلوک شهری	تعداد خانوار	نسبت به جمعیت	برآورد جمعیت به نفر	نسبت به مساحت	برآورد مساحت (هکتار)	محلات
۱۶۵	۲۳۲۷	٪۱/۹	۱۰۰۹۹	٪۸۹	۵۶	کوی امام سجاد (باغ خلیج)
۱۲۳	۳۱۶۱	٪۲/۳۳	۱۲۳۱۸	٪۶۰	۳۸	کوی ولیعصر (چشمه موشک)
۲۷۱	۹۸۹۱	٪۶/۴۹	۳۴۳۲۷	٪۱/۱۹۶	۱۲۴	کوی امام علی (فوتبال)

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

جدول (۲) شاخصهای بکار رفته در رتبه‌بندی محلات فرودست شهری از لحاظ فقر شهری

کوی امام علی (فوتبال)	کوی امام سجاد (باغ خلیج)	کوی ولیعصر (چشمه موشک)	محلها معیارها
۲	۱/۷۵	۱/۵۸	متوسط بعد خانوار
۲	۱/۷۹	۱/۷۲	تراکم جمعیت
۳/۲۰	۳/۰۴	۲/۹۶	تراکم خانوار در واحد مسکونی
۱/۸۹	۱/۶۹	۱/۵۵	تراکم نفر در واحد مسکونی
۳/۰۱	۲/۸۰	۲/۴۰	تراکم واحد مسکونی
۲/۴۵	۲/۳۵	۲/۱۸	تراکم ناخالص مسکونی
۳/۸۹	۳/۷۲	۳/۵۲	مشارکت اقتصادی
۳/۸۵	۳/۶۵	۳/۴۱	مشارکت اقتصادی زنان
۴/۵۴	۴/۳۲	۴/۲۲	بیکاری
۳/۱۱	۲/۲۹	۲/۸۵	سرباری
۲/۲۹	۲/۶	۱/۹۹	ضریب تکفل
۳/۶۵	۳/۳۹	۳/۱۹	میزان اشتغال
۲/۸۱	۲/۶۳	۲/۳۳	نسبت وابستگی
۲/۰۲	۱/۹۶	۱/۷۵	میزان فعالیت عمومی
۴۵/۳	۳۶/۳	۱۰/۳	بار تکفل

در جدول شماره ۲ تعداد ۱۵ شاخص برای سنجش متغیر فقر شهری در ۳ محله فرودست شهر اراک تنظیم شده است که اندازه هر یک از شاخصها در هر یک از محله‌ها به‌طور مجزا نمایش داده شده است.

در جدول شماره ۳ وزن هر یک از شاخصهای اندازه‌گیری متغیر فقر شهري که در مدل تاپسیس به کار رفته‌اند بر اساس مدل AHP مشخص شده است به طوری که بیکاری بیشترین وزن و متوسط بعد خانوار کمترین وزن را در میان شاخصها دارند.

جدول (۳) وزن‌دهی به معیارهای به کاررفته در مدل تاپسیس با استفاده از مدل AHP

وزن	محلها	معیارها
۰/۰۲۱		متوسط بعد خانوار
۰/۰۲۲		تراکم جمعیت
۰/۰۰۷		تراکم خانوار در واحد مسکونی
۰/۰۰۲		تراکم نفر در واحد مسکونی
۰/۰۶۳		تراکم واحد مسکونی
۰/۰۵۱		تراکم ناخالص مسکونی
۰/۱۰		مشارکت اقتصادی
۰/۱۰		مشارکت اقتصادی زنان
۰/۱۳		بیکاری
۰/۰۷۵		سرباری
۰/۰۴۲		ضریب تکفل
۰/۱		میزان اشتغال
۰/۰۵۳		نسبت وابستگی
۰/۰۳۱		میزان فعالیت عمومی
۰/۰۹۸		بار تکفل

در جدول شماره ۴ بیشترین و کمترین عملکرد هر یک از شاخصهای اندازه‌گیری متغیر فقر شهری در محله‌ها نمایش داده شده است.

جدول (۴) محاسبه بالاترین و پایین‌ترین عملکرد در هر شاخص

Vmax(A-)	Vmax(A+)	معیارها محله‌ها
۰/۰۳۴	۰/۱۸۸	متوسط بعد خانوار
۰/۰۴۰	۰/۲۱۱	تراکم جمعیت
۰/۰۷۵	۰/۳۸۵	تراکم خانوار در واحد مسکونی
۰/۲۰	۰/۱۵۲	تراکم نفر در واحد مسکونی
۰/۰۶۵	۰/۳۳۹	تراکم واحد مسکونی
۰/۰۶۱	۰/۳۲۴	تراکم ناخالص مسکونی
۰/۰۸۲	۰/۴۰۴	مشارکت اقتصادی
۰/۰۸۶	۰/۴۲۳	مشارکت اقتصادی زنان
۰/۰۸۹	۰/۴۶۰	بیکاری
۰/۰۷۱	۰/۰۳۵۸	سرباری
۰/۰۵۳	۰/۲۶۷	ضریب تکفل
۰/۰۷۹	۰/۴۰۲	میزان اشتغال
۰/۰۶۵	۰/۳۲۸	نسبت وابستگی
۰/۰۴۵	۰/۲۴۳	میزان فعالیت عمومی
۰/۰۷۶	۰/۳۸۷	بار تکفل

در جدول شماره ۵ نتیجه محاسبات رتبه‌بندی ۳ محله فرودست شهری اراک بر اساس ۱۵ شاخص در نظر گرفته شده نمایش داده شده است. طبق جدول شماره ۵ کوی امام علی به لحاظ فقر شهری در میان ۳ محله مورد مطالعه رتبه اول را کسب کرده و کوی ولیعصر و امام سجاد به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم را کسب کردند. بر اساس نتایج این جدول تفاوت فاحشی به لحاظ فقر شهری بین این سه محله دیده نمی‌شود.

برای سنجش فرهنگ فقر و بر اساس نظر اسکار لوئیس این متغیر به پنج مؤلفه اساسی شامل نابسامانی اقتصادی، تعلق محلی، نابسامانی خانوادگی، نابسامانی اجتماعی، ناامیدی تقسیم و سپس هر یک از این شاخصها با ۳ سؤال سنجیده شده است که در مجموع متغیر فرهنگ فقر با ۱۵ سؤال در هر منطقه سنجش شده است.

جدول (۵) رتبه‌بندی نهائی محله‌های فرودست شهری اراک از لحاظ فقر شهری بر اساس مدل تاپسیس

رتبه TOPSIS	CI+	di-	di+	محلات
۱	۰/۰۹۵۳۸	۰/۵۸۶۹	۰/۵۵۶۶۰	کوی امام (علی) (فوتبال)
۲	۰/۰۶۲۰۶	۰/۰۳۸۱۲	۰/۵۷۶۲۹	کوی ولیعصر (چشمه موشک)
۳	۰/۰۶۰۳۱	۰/۰۳۷۰۵	۰/۵۷۷۱۰	کوی امام سجاد (باغ خلیج)

در کوی امام علی (ع)، به لحاظ میزان فرهنگ فقر، بیشترین نسبت (۵۵ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی زیاد و کمترین نسبت (۱ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی کم داشته است.

در کوی ولیعصر (ع)، بیشترین نسبت فرهنگ فقر (۵۰ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی زیاد و کمترین نسبت (۷ درصد) اختصاص به وضعیت کم و خیلی کم داشت.

در کوی امام سجاد (ع)، بیشترین نسبت فرهنگ فقر (۴۹ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی زیاد و کمترین نسبت (۵ درصد) اختصاص به وضعیت خیلی کم داشته است.

جدول (۶) توزیع نسبی فرهنگ فقر در محلات فرودست شهری

وضعیت فرهنگ فقر در محلات						شرح
کوی امام سجاد (ع)		کوی ولیعصر (ع)		کوی امام علی (ع)		
%	f	%	f	%	f	
۵	۲۵	۷	۲۸	۱	۵	خیلی کم
۸	۳۰	۷	۲۸	۴	۱۵	کم
۹	۳۱	۸	۳۰	۱۰	۳۸	متوسط
۲۹	۱۱۰	۲۸	۱۰۶	۳۰	۱۱۴	زیاد
۴۹	۱۸۶	۵۰	۱۹۰	۵۵	۲۰۹	خیلی زیاد
۱۰۰	۳۸۱	۱۰۰	۳۸۱	۱۰۰	۳۸۱	جمع

بررسی فرضیات

نتایج آزمون همبستگی کندال تائو-بی در مورد رابطه بین فقر شهری و فرهنگ فقر در سه کوی امام علی، ولیعصر و اما سجاد، نشان داد که در هر این سه کوی، رابطه بین این دو متغیر معنی‌دار است. ضمن اینکه این رابطه در کوی ولیعصر ($r=620$ ، $p>0/001$) قوی‌تر از دو کوی امام علی ($r=563$ ، $p>0/001$) و امام سجاد ($r=530$ ، $p>0/001$) است. بدین معنی که هرچه فقر شهری بالاتر باشد، فرهنگ فقر در آن بیشتر است و برعکس، فرهنگ فقر، با فقر شهری بالاتری همراه است.

جدول (۷) آزمون همبستگی بین میزان فقر شهری در کوی امام علی (فوتبال) با میزان فرهنگ فقر

نام محلات	متغیرها	n	Kendall's tau-b	p
کوی امام علی	فقر شهری - فرهنگ فقر	۳۸۱	۰/۵۶۳	<۰/۰۰۱
کوی ولیعصر	فقر شهری - فرهنگ فقر	۳۸۱	۰/۶۲۰	<۰/۰۰۱
کوی امام سجاد	فقر شهری - فرهنگ فقر	۳۸۱	۰/۵۳۰	<۰/۰۰۱

بحث

نتایج تحقیق نشان داد که بین فقر شهری و فرهنگ فقر در محله‌های فرودست شهری رابطه مستقیم و قوی وجود دارد به طوری که هر چه در یک محله فقر شهری بیشتر باشد، فرهنگ فقر نیز در آن محله بیشتر خواهد بود.

فقر شهری و رشد شاخص فرهنگ فقر یکی از بزرگ‌ترین مسائل کلان‌شهرها است که بسترساز بسیاری از انحرافات اجتماعی شده است. ایران از جمله کشورهای در حال توسعه است که در دهه‌های گذشته با افزایش نرخ شهرنشینی و گسترش فقر شهری، نواحی فقیر شهری در آن افزایش یافته است؛ به طوری که در حال حاضر برنامه‌ریزی برای اسکان کم‌درآمدها و ساماندهی محله‌های فرودست شهری به‌ویژه در کلان‌شهرها و مناطق پیرامون آنها، از مسائل مهم توسعه شهری در کشور است.

طبق این پژوهش فقر شهری و سطح فرهنگ فقر در میان ساکنان محله‌های فرودست شهر اراک بالا ارزیابی شده است. فرهنگ فقر زائیده نوع روابط اجتماعی، فقدان اعتماد، تضعیف شبکه‌های اجتماعی و ساختار نامناسب جامعه است. به‌زعم اسکار لویس، فرهنگ فقر حاصل ترکیب اجتماعی اقتصادی و روان‌شناختی است که باعث بیکاری طولانی، تزلزل در روابط خانوادگی، درماندگی و احساس وابستگی به دیگران و پایین بودن سطح مشارکت اجتماعی و درنهایت، از دست دادن اعتماد به نفس و بیگانگی از جامعه می‌شود (لویس، ۱۹۷۴).

لویس (۱۹۸۶) در نظریه خود تأکید می‌کند که خرده‌فرهنگ فقر ساخت و جهت‌گیری خاص خود دارد و به‌صورت یک «روش زندگی»، از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. روشی که محدود به یک منطقه یا ملت خاص نیست و میان ملت‌های مختلف و درون تقسیم‌بندی‌های گوناگون سیاسی، از همانندیها و همگرایی‌های شایان توجهی برخوردار است. در این تحقیق نیز با مطالعه ۳ محله فقیرنشین و فرودست شهری نشان داده شد که این سه

محله از روش زندگی نسبتاً مشابهی برخوردارند و این روش زندگی در این محله‌ها به یک خرده‌فرهنگ تبدیل شده است.

طبق جدول شماره ۵ این تحقیق میان فرهنگ فقر در مناطق سه‌گانه تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. طبق چشم‌انداز نظریه فرهنگ فقر، الگوهای رفتاری و ارزشی خاصی که در این محله‌ها از طریق اجتماعی شدن انتقال پیدا می‌کند، راه خروج از تله فقر را می‌بندد. انتقال نسل به نسل این الگوها باعث ایجاد چرخه بسته فقر شده است. فقرا شیوه زندگی یا خرده‌فرهنگ خاص خود را دارند و در ایستارها و ارزشهای بنیادین خرده‌فرهنگ محیط خویش یعنی همان فرهنگ فقر حل می‌شوند.

این تحقیق نشان داد که ساکنان محله‌های فرودست شهری اگرچه در محله‌های فقیر شهری زندگی می‌کنند اما سبک زندگی خاص خود را دارند و طبق نظر لوییس، فقر را به‌نوعی شیوه زندگی تبدیل کرده‌اند به این معنا که فقر عبارت است از مجموعه‌ای از ظرفیتهای، باورها، ارزشها، قانونها، عرفها، هنجارها و اعمال الگومندی که اجتماعات و گروه‌های فقیر، آنها را درونی کرده‌اند و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌کنند. فرهنگ فقر به‌مثابه شیوه زندگی به‌نوعی به فقرا این امکان را می‌دهد که بتوانند با سختیهای زندگی کنار بیایند، وضعیت خود را در جهان بفهمند، هویت و معنایی بر پایه فقر برای خود دست‌وپا کنند و به کمک فرهنگ فقر با شرایط زندگی خود را سازگار سازند.

راهکارها و پیشنهادها

با توجه به نتایج تحقیق مبنی بر رابطه بین فقر شهری و فرهنگ فقر در محله‌های فرودست شهری، راهکارهای تحقیق به‌منظور کاهش سطح فرهنگ فقر در این محله‌ها باید بر راهکارهایی متمرکز شود که ضمن کاهش فقر شهری در سطح کالبدی محله‌ها بر تغییر نگرشها و رویکردها به مقوله فقر تأکید داشته باشد. به عبارتی ضمن بهبود وضعیت فیزیکی

و کالبدی محله‌ها باید نسبت به تغییر خرده‌فرهنگ فقر میان ساکنان اقدام شود. راهکارها و پیشنهادها کاربردی این پژوهش مبتنی بر توانمندسازی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ساکنان تدوین شده‌اند. البته پیش‌شرط و پیش‌زمینه موفقیت در این ۳ حوزه، به مشارکت طلبیدن ساکنان و بسترسازی برای حضور آنان در طرحها و برنامه‌ها است. در راهکارهای نوین ارائه شده در راستای بهبود وضعیت این اسکانها، تأکید ویژه‌ای بر مشارکت اجتماعی ساکنین و یکپارچگی فضایی شهر با این سکونتگاهها شده است. یکی از راهبردهای بهبود فقر شهری توجه به اجتماعات محلی است. رویکرد توسعه اجتماع محور طی دهه ۱۹۹۰ به‌طورجدی با پیشگامی بانک جهانی در تحقق بخشیدن به اهداف کاهش فقر شهری به کار گرفته شد. این رویکرد توجه عمده‌اش معطوف به عملکرد و واکنش بخش مردمی است و به‌عنوان نظامی مشارکت‌جو، هدایت‌کننده و تسهیلگر توسعه محلی در سکونتگاههای غیررسمی است.

در این زمینه مشارکت در اجتماع محلی بسیار مورد تأکید قرار گرفته چنانکه بدون مشارکت فعال ساکنان سکونتگاههای غیررسمی، اقدامات بهسازی نقض‌کننده اصول مندرج در منشور جهانی حق به شهر است. (جورداس-لیر، ۲۰۱۳)

مطالعات آکایو در آفریقای جنوبی حاکی از آن بود برنامه‌ریزی اجتماع محور توجه به صدای فقرا شهری و به‌نوعی سرمایه‌گذاری در خدمات و زیرساختهای اجتماعی محلات فقیرنشین را فراهم می‌آورد. (آکایو، ۲۰۱۰)

نتایج گروه مطالعات برنامه‌ریزی و توسعه شهری در دانشگاه مینه‌سوتا در آمریکا نشان داد که برنامه‌ریزی اجتماع محور می‌تواند منجر به ارتقای پاسخگویی به صدای فقرا، برقراری پیوند و رابطه بین آنها با نهادهای اداره محلی و افزایش دسترسی فقرا به فرآیندهای اداره

1 Jordhus-Lier

2 Akayo

محلی، شود در واقع تداوم و استمرار رویکرد توسعه اجتماع‌محور در بهسازی سکونتگاههای غیررسمی به یک چارچوب نهادی که منجر به تقویت و بازساخت عملکردی نهاد مدیریت محلی منجر می‌شود. (کرایون، ۱، ۲۰۱۰)

بازآفرینی و بهسازی سکونتگاه غیررسمی مجموعه‌ای از اقدامات است و نبایستی تنها و کاملاً یک‌جانبه بر روی مسائل کالبدی تمرکز کرد و از مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی غافل شد. زمانی که صحبت از مشارکت می‌شود باید تمهیداتی را در نظر گرفت که ساکن محله‌های فرودست شهری خودش را یک شهروند بداند و احساس مالکیت کند و نسبت به مسائل حساسیت داشته باشد.

عناصر اصلی این رویکرد مشتمل بر پذیرش سکونتگاهها و خدمات‌رسانی به آنها، بهبود تدریجی مسکن موجود از طریق ارتقای امنیت سکونت و بهره‌گیری از منابع خانوار، ظرفیت‌سازی در مدیریت شهری و تأکید بر فعالیتهای نرم‌افزاری و توانمندسازی جماعتها هستند. (هیئات، ۲۰۰۳)

توسعه اجتماع‌محور به‌مثابه یک فرآیند و به‌عنوان ابزاری در ارتقای مشارکت در زمینه‌های مختلف اقتصادی - اجتماعی به کار گرفته می‌شود. در کل، توسعه اجتماع‌محور را می‌توان به‌مثابه فرآیندی محسوب کرد که به‌موجب آن گروه‌های اجتماع محلی قادر به کنترل تصمیمات و تخصیص منابع از بالا جهت توسعه محلی می‌شوند. (اورات، ۲، ۲۰۰۵)

سیاست توانمندسازی اجتماع‌محور در محله‌های فرودست شهری باید در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی اجرا شود:

الف) توانمندسازی اقتصادی

- با توجه به رونق اقتصاد غیررسمی در محله‌های فرودست شهر اراک، پیشنهاد می‌گردد

- 1 Crayon
2. Everatt

مسئولان شهری اراک، توجه خاصی به این بخش داشته باشند و نسبت به ساماندهی آن اقدام کنند.

بخش غیررسمی از توانمندی فراوانی در برنامه‌ریزی و ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی برخوردار است و ساماندهی آن می‌تواند منافع زیادی را برای بازیگران عرصه شهری، به‌ویژه کم‌درآمدان و نیز مدیریت شهری در برداشته باشد. در واقع این نظر وجود دارد که هر برنامه‌ای برای کاهش فقر، ساماندهی و توانمندسازی محلات غیررسمی بدون توجه به سازوکارهای اقتصاد محلی که فقرا از آن معیشت می‌کنند نمی‌تواند موفق باشد. (ایراندوست، ۱۳۸۷)

- ایجاد بازارچه‌های خرید و فروش و ساماندهی دست‌فروشان در محله‌های

فرو دست شهر اراک با همکاری شهرداری اراک

- ساخت مراکز فنی و حرفه‌ای و آموزش مهارت‌های حرفه‌ای در این محله‌ها با

همکاری اداره کل آموزش فنی و حرفه‌ای استان و شهر اراک

- ارائه تسهیلات اشتغال برای ساکنان محله‌ها

- حمایت از مشاغل خانگی

در توانمندسازی فقرا، اگرچه توانمندسازی سیاسی، مدیریتی و ظرفیت‌سازی مشارکتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است اما توانمندسازی اقتصادی پایه اصلی را تشکیل می‌دهد که بر بهبود شرایط کاری و درآمدی مردمی که غالباً در بخش غیررسمی شاغل‌اند استوار است. (صرافی، ۲۰۰۲)

ب) توانمندسازی فرهنگی و اجتماعی

- اداره کل ورزش و جوانان استان و شهرداری اراک می‌بایست نسبت به ایجاد

اماکنی همچون پارکها و ورزشگاهها و باشگاههای تفریحی و ورزشی در محله‌ای

فرودست اراک که از این بابت در فقر کامل به سر می‌برند اقدام کنند.

- با توجه به فعالیت چند نهاد غیردولتی در محله‌های فرودست شهری اراک، لازم است نهادسازی و تشکیل انجمنهای مردمی مورد حمایت سازمانهای رسمی قرار بگیرند.

سازمان‌دهی و نهادسازی مدیریتی متناسب برای هدایت و حمایت ساماندهی و اسکان برنامه‌ریزی شده با مشارکت دوسویه این اجتماعات و نهادهای محلی (به‌ویژه شهرداری و شورای اسلامی شهرها) برای پایدارسازی اقدامات و برنامه‌ریزیهای اجرایی و تضمین موفقیت آنها ضروری است.

- برگزاری دوره‌ها و کارگاههای آموزشهای شهروندی در محله‌های فرودست شهری اراک با همکاری سمنها

- آموزش مردم به‌منظور زمینه‌سازی برای مشارکت گسترده‌تر در امور شهری اهمیت بسزایی دارد، در تحقق اهداف موردنظر هر چه مردم نسبت به مسائل آگاه‌تر شوند، قدرت مسئولیت‌پذیری آنها نیز به‌تناسب بالا می‌رود.

-گسترش و ارتقاء خدمات سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی (ره) و خیریه‌ها در زمینه‌های توان‌بخشی مبتنی بر جامعه، راه‌اندازی پایگاه خدمات اجتماعی برنامه‌های اجتماع‌محور، خدمات مددکاری اجتماعی - روان‌شناختی، ارائه تسهیلات مالی خرد، فوریت‌های اجتماعی، برنامه رشد، تکامل و امنیت غذایی کودکان نیازمند به سکونتگاههای غیررسمی با مشارکت سازمانهای محلی و غیردولتی مردم‌نهاد.

توانمندسازی اجتماعات محلی رهیافتی نوین برای حل مسئله فقر شهری است که دیگر مهندسی ساختمان و تزریق منابع مالی صرف را راهگشا نمی‌داند، بلکه مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمانهای غیردولتی و محلی و مشارکت فعال موردنظر است. (هادیزاده بزار، ۲۰۰۳)

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان مقاله مشارکت مؤثر داشته‌اند.

منابع مالی

برای انتشار این مقاله حمایت مالی مستقیم از هیچ نهاد یا سازمانی دریافت نشده است.

تعارض منافع

این مقاله با سایر آثار منتشر شده از نویسندگان مغایرت محتوایی ندارد و اگرچه در راستای مطالعات نویسنده و خط‌علایق پژوهشی وی تنظیم شده است ولی هیچ همپوشانی با آن آثار ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این مقاله همه حقوق مرتبط با اخلاق پژوهش رعایت شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- Akayo, F. (2010) *Slums in Africa (new approach)*. New York: World Bank.
- Ashraf, Ahmad (1976). *Deviance of Human Issues and Social Pathology, Tehran*: Institute of Higher Education of Social Services.
- Baharoglu, D. and Kessides, C. (2002) 'Urban poverty', Chapter 16: in PRSP Sourcebook, Volume 2: Macro and Sectoral Issues. World Bank, Washington DC. www.worldbank.org/poverty/strategies/sourctoc.htm
- Baykal, N. (2010). *Urban poverty in Asia*. China: Singnoya Press.
- Crayon, S. (2010). *The solution and problems for housing the poor*. UK: University of Sheffield.
- Curley, A. (2005). Theories of urban poverty and implications for public housing policy. *J. Soc. & Soc. Welfare*, 32(2).97-119
- Davis, M. (2006). Planet of slums. New York: Verso.
- Divyani, K. (2011). An ontology of slum for image-based classification, *Computers, Environment and Urban Systems*.36(2).154-163
- Duclos, J.-Y. & Araar, A. K. (2006). *Poverty and Equity: Measurement, Policy and Estimation With DAD*. New York: Springer.
- Ebrahimzadeh, A. et al (2016). Strategy for Poverty Alleviation in Urban Areas with the Approach of Resistance Economy. Case Study: Tehran Metropolis, *Quarterly Journal of Geography and Development*, No. 44, pp. 1-24
- Everatt, D. (2005). *Community development in south*. New York :Pantheon Book.
- Fazli, N. (2006). *Culture of Poverty, Iranian Sociological Association*. Scientific Meeting.
- Hadizadeh Bazar, M (2003). *Marginalization and its Organizing Strategies. Mashhad*. Municipality of Mashhad.
- Hajnal, Z. L. (2017). The nature of concentrated urban poverty in Canada and the United States. *Canadian Journal of Sociology*, , 497-528.
- Javaheri, M (2015). Poor Urban Neighborhoods and the Right to the City. Case Study: Khak-e Sefid Neighborhood in Tehran. *Anthropology Research of Iran. Volume 5*, No. 2. pp. 163-182
- Jordhus-Lier, D. & Tsolekile de Wet, P. (2013). *City Approaches to the Upgrading of Informal Settlements*. POLICY BRIEF 10.
- Juan, D. et al. (2015). measuring intraurban poverty using land cover and texture metrics derived from remote sensing data *Landscape and Urban Planning*, [URI:http://hdl.handle.net/10784/5321](http://hdl.handle.net/10784/5321) . 135, 11–21.

- Lewis, A. (1974). *Children of Sanchez*. Translated by Heshmatollah Kamrani. First Volume, Tehran, Hermes.
- Lewis, A. (1986), *Culture of Poverty and its Recognition*, Translated by Rajab Ali Hasebi, Tabriz: Nobel Publications.
- Ministry of Housing and Urban Development (2004). *Document for Empowerment and Organization of Informal Settlements*, Tehran, Urban Development and Reconstruction Organization, pp. 3-90
- Oscar, L. (1974). *The children of sanchez -autobiography of Mexican family*. New York : Penguin books.
- Paraschiv, M. (2012). Urban (in) Security and Assessment of Extreme Poverty: Residents Perception Referring to Homelessness in Bucharest, *Procedia Environmental Sciences*, Vol. 14, PP. 226 – 236.
- Piran, P (1997). Sociological Analysis of Urban Housing in Iran: Informal Settlement. *Sociological Association Letter*. No. 2
- Pugh, C. (2005). Squatter Settlements, Their Sustainability, Architectural Contributions, and Socio – Economic Roles. in :*Cities* Vol .17, No 5.
- Sarrafi, M (2002). Towards the Formulation of National Strategy Organizing Informal Settlement. *HAFTSHAHR Quarterly Journal*. *Third Year*, No. 9-10
- Sarrafi, M et al. (2013). Examining Urban Poverty Zoning Criteria in Shahre Qods: Towards the Common Concept of Urban Poor Areas, *HAFTSHAHR Journal*, No. 47 and 48, pp. 7-24.
- Savar, S. (2010) *City and region*. Dehli: Graven.
- UN-HABITAT (2003) *The Challenge of Slums: Global Report on Human Settlement 2003*, London: Earthscan.
- UN-HABITAT (2007) *Global Report on Human Settlements 2007: Enhancing Urban Safety and Security*, London: Earthscan.
- World Bank (1999). *Poverty reduction strategies Papers PRSP Source-book*, Chapter 16: Urban Poverty Deniz Baharoglu and Christine Kes-sides.
- World Bank (2006). Community-Driven Development in the Context of Conflict-Affected Countries: Challenges and Opportunities. Available on: www.WorldBank.org/documents.2007/12
- Zanganeh, A. et al. (2015). Spatial Areas of Urban Poverty in Arak. *Spatial Analysis of Environmental Hazards Quarterly Journal*. Second Year. No. 1. pp. 93-107